

aineskokoelmia, etenkin tekstejä, oli jo valmistunutkin ja vireillä oli merkittäviä hankkeita entistä syvemmän tiedon saamiseksi karjalan kielen murteista. Puolentoista vuosikymmenen aikana sen jälkeen on tällä tutkimuksen lohkolla satoa korjattu Neuvostoliitossa niin runsaasti, että tyydyn tietooni tullutta kirjallisuutta vain lyhyesti luonnehtimaan; lisäksi esitän joitakin muita havaintoja.

Karjalan kielen tallennuksen ja tutkimuksen keskuspaikat Neuvostoliitossa ovat yhtäällä Neuvosto-Karjalan pääkaupunki Petroskoi ja toisaalla Neuvosto-Viron tieteen molemmat tyyssijat: vanha kunnianarvoinen Tarton yliopisto ja sodan jälkeen perustetun Viron tiedeakatemia kielen ja kirjallisuuden instituutti Tallinnassa. Muissa Neuvostoliiton yliopistoissa ja tiedeakatemia suomalais-ugrilaisissa osastoissa karjalan kielen tutkimus rajoittuu joidenkin yksityisten tutkijain harrastuksiin (kuten Leningradissa ja Moskovassa).

1.

Karjalan pedagogisessa instituutissa, joka oli Petroskoin yliopiston edeltäjä, harrastettiin 1930-luvulla joinakin vuosina karjalaisen henkisen perinteen, myös kielen, vaalimista ja tallentamistakin. Kerättiin mm. kansanrunoutta ja satuja, ja tavoitteena oli kirjoittaa muistiinpanot kertojan omalla murteella; pyrkimyksessä yleensä onnistuttiinkin, koska useimmat kerääjät olivat syntyperäisiä karjalaisia. Tuloksia on julkaistu eräissä kokoelmissa, kuten runoantologiassa »Karel'skije epitšeskije pesni» (1950) ja moniosaiseksi suunnitellussa sarjassa »Karjalan kansanrunot» (I 1976, II 1980), jotka ovat tunnetun folkloristin Viktor Jevsejevin toimitamia, sekä kaksiosaisessa karjalaisten satujen valikoimassa (Unelma Konkan valmistama pohjois- ja keskikarjalainen osa 1963, Konkan ja Santra Stepanovan yhdessä toimittama aunukselainen osa 1967).

Kaukokatseisin kielitieteellinen yritys

Karjalan kielen tutkimuksesta ja harrastuksesta Neuvostoliitossa v. 1970—85

Vuonna 1970 kirjoitin Virittäjään katsauksen »Karjalan kielen tutkimuksesta Neuvostoliitossa toisen maailmansodan jälkeen» (s. 458—469). Siitä ilmeni, että karjalan kieleen kohdistuva tutkimusharrastus oli elpymässä, muutamia tärkeitä

oli Leningradin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin D. V. Bubrihin johtama ja mm. pedagogisen instituutin ja Karjalan tieteellisen kulttuuri-instituutin työntekijöiden avulla käynnistämä hanke karjalan kielen (ja lyydiläismurteiden) murrekartaston valmistamiseksi. Bubrihin kuoltua 1949 työ jäi kesken, mutta aika ajoin sitä on jatkettu muiden toimesta, niin että vuonna 1965 katsottiin 209 kartan olevan julkaisukunnossa. Neuvostoliiton tiedeakatemian kielitieteen osasto on kuitenkin jättänyt lepäämään tämän suuria kustannuksia ja runsaita toimittajavoimia vaativan hankkeen, joka ehkä vaatisi myös jonkin verran itse paikalla tehtäviä tarkistuksia. Kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksessa Petroskoissa kartat ovat tutkijain käytettävissä.

Petroskoin yliopisto syntyi vuonna 1940 Karjalan pedagogisen instituutin pohjalle. Sodan jälkeen yliopistoon perustettiin vuonna 1946 suomalais-ugrilainen osasto, joka kuitenkin vuonna 1958 lakkautettiin. Vuonna 1963 sen tilalle tuli uusi oppituoli »suomen kieli ja kirjallisuus», ja tämännimisenä se toimii yhä edelleen. Vaikka siinä on keskitytty suomen kielen käytännöllisen ja kirjallisen taidon sekä Suomen kirjallisuuden opettamiseen, luentoja pidetään myös karjalan kielen sekä karjalaisen folkloren alalta. Samoin harjoitustöitä ja tutkielmia voidaan tehdä karjalaisperinteestä.

Karjalan kieleen ja muuhun perinteesseen kohdistuvaa varsinaista tutkimusta Petroskoissa tehdään toisaalla, Neuvostoliiton tiedeakatemian Karjalan osaston kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksessa (Institut jazyka, literatury i istorii; lyhenne Institut JaLI). Sen viidestä osastosta yhdessä tutkitaan itämerensuomalaisia kieliä, etenkin karjalaa ja vepsää, toisessa Karjalan kansatiedettä ja kansanrunoutta. Koko laitoksessa työskentelee puolisisensataa tutkijaa, edellä mainituissa kahdessa osastossa parikymmentä; useimmat ovat karjalaista, suomalaista tai inkeriläistä syntyperää.

2.

Viisitoista vuotta sitten selostin melko tarkoin GRIGORI NIKOLAJEVITŠ MAKAROVIN aikaansaannoksia karjalan kielen ja karjalaisen henkisen perinteen kerääjänä ja tutkijana. Hänen vaativin tehtävänsä vuodesta 1961 alkaen oli laatia aunuksen (livvin kielen) sanakirja, lähinnä sen aineksen pohjalta, joka arkistoon oli kertynyt aunukselaista Kotkatjärven murretta tutkineen N. A. Anisimovin ja eräiden muiden karjalaisten opettajien tallentamana. Mutta tuo aines ei tyydyttänyt Makarovia; hänestä se oli liian puisevaa: fraseologiaa (kuten sananlaskuja) liian vähän, kansatieteellistä termistöä selitetty niukasti, ja paljon suorastaan puuttuikin esim. sanoja ja sanontoja. Täydennystä Makarov sai jo omasta rikkaasta kielestään — hänen äidinkieltensä oli Kotkatjärven kuntaan kuuluneen Sammatuksen kylän murre — ja lisää hän hankki vartavastisilla keruumatkoillaan eräissä eteläaunukselaisissa kylissä, paitsi Sammatuksen kyläryhmässä myös etenkin Pätšyssä ja Mägrillä. Sanakirjan käsikirjoitus valmistui keväällä 1971. Se käsittää n. 20 000 hakusanaa ja 4 000 konekirjoitus-sivua. Terveytensä kustannuksella Makarov vei urakkansa loppuun. »Minusta itsestäni tuntuu» — hän kirjoitti minulle 27. maaliskuuta 1971 — »että se on ollut titaaninen työ, ja yleensä olen tullut siihen päätökseen, että sanakirjan laatiminen ei ole yhden miehen (tai naisen) työtä, etenkin noin lyhyessä ajassa».

Makarov kuoli 21. huhtikuuta 1972 eikä ehtinyt nähdä elämäntyötään painettuna. Sanakirjan julkaisemisesta ei kuitenkaan luovuttu. Laitoksen tottunut sanakirjantekijä Irma Salo (eräiden toisten avustamana) on toimittanut sen painokuntoon, ja Neuvostoliiton tiedeakatemian kielitieteen osaston varajohtaja J. S. Jelisejev, Makarovin työn tukija, pitää huolen siitä, että livvin kielen suuri sanakirja lähiaikoina ilmestyy.

Ennen kuolemaansa Makarov ehti saada valmiiksi myös pienehkön venäläis-

karjalaisen sanakirjan (Russko-karel'ski slovač), jossa on aunuksenmurteinen vastine n. 10 000 venäjän sanalle. Tämä tutkijallekin hyödyllinen postuumi teos ilmestyi Petroskoissa v. 1975.

Aivan viime vuosinaan uuras Makarov sai iloita parin pienemmän pitkäaikaisen hankkeensa julkitulosta. Toinen oli hänen Leningradin arkistosta v. 1959 löytämänsä tverinkarjalainen 37-sivuinen Markuksen evankeliumin käännösteksti, joka Makarovin kommentein varustettuna ilmestyi v. 1971 »Pribaltijsko-finskoje jazykoznanije» -sarjan viidennessä osassa. Samana vuonna Suomalais-ugrilainen Seura julkaisi aikakauskirjassaan (n:o 71) Makarovin toimittamana 864 Prääsän lyydiläiskylästä olevaa sananlaskua, jotka Prääsän synnyttänyt opettaja Anna Timofejevna Samsonova oli kerännyt Makarovin kannustamana ja ohjaamana.

Kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksessa vuodesta 1963 työskennellyt ALEKSANDR PAVLOVIČ BARANTSEV (synt. 1931) on tutkinut ennen muuta äidinkieltään lyydiä ja todella juuri äitinsä Anna Ignatjevnan kieltä. Äiti — samoin isäkin — oli kotoisin entisen Pyhäjärven kunnan Peltoisien kylästä, ja tämän kylän murretta Barantsev on paljon tallentanut, kynällä ja nauhurilla. Vuonna 1975 ilmestyi Leningradissa hänen Peltoisien murretta koskeva kandidaatinväitöskirjansa »Fonologičeskije sredstva ljudikovskoi retši (deskriptivnoje opisanije)» (Lyydiläisen puhekielen fonologiset keinot: deskriptiivi kuvaus). Tutkimus on moniin yksityiskohtiin paneutuva suuritöinen analyysi. Siinä on mm. kiintoisia äänteiden ja äänneyhtymien taajuustilastoja, jotka perustuvat 62 360 sanaa käsittävään nauhoista litteroituun ainekseen. — Tutkimuksen lopussa on (venäjännöksineen) 76-sivuinen nauhoista litteroitujen tekstien valikoima.

Tarkkamuistisen äitinsä kerrontaa Barantsev on litteroinut paljon. Kandidaatinväitöskirjansa jälkeen hän sai v. 1978 julkaistuksi kokoelman tekstejä.

Tähän suunnittelemansa laajan sarjan ensimmäiseen osaan Barantsev on valinnut äitinsä selostuksia Peltoisien kylän — sodan jälkeen sammuneen — ja eräiden naapurikylien taloista ja niiden asukkailta sekä vielä erikseen muistelmia sotaajalta. Peltoisien murre on jotakuinkin samaa kuin läheisen suuren Pyhäjärven pogostan (jossa v. 1905 oli asukkaita 367) murre. Ennen Barantseviakin on Pyhäjärven lyydistä ollut jonkin verran tietoja, etenkin Juho Kujolan v. 1909 tekemissä tarkoissa muistiinpanoissa (sisältyvät Lyydiläismurteiden sanakirjaan) ja Aimo Turusen Lyydiläismurteiden äännehistoriassa, mutta Barantsevin tutkimuksen ja tekstien avulla kuva tuosta omaleimaisesta keskilydiläisestä murteesta täydentyy suuresti.

Myös VLADIMIR DMITRIJEVIČ RJAGOJEV (synt. 1935 Tulemajärven Kolatselässä), Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutin työntekijä vuodesta 1964, on paljon työskennellyt äidinkieltään tallentamiseksi. Yhdessä G. N. Makarovin kanssa hän toimitti erittäin arvokkaan aunukselaismurteiden tekstikokoelman »Obraztsy karel'skoi retši» (Näytteitä karjalan kielestä, Leningrad 1969), jossa on useita hänen itsensä nauhoittamia ja litteroimia kielennäytteitä. Rjagojevin erikoisalaksi tuli alun alkaen Tihvinän karjalaismurre. Venäläisasutuksen sisään Tšagodajoen keskivaiheille oli karjalaismuuton aikoihin, eritoten vuosina 1656—58, muodostunut pieni karjalaisryhmä. Tämän karjalaisaarekkeen olemassaolo on kyllä kauan tiedetty, mutta 1800-luvulla ei kukaan karjalan kielen ja karjalaisen folkloren kerääjistä käynyt heidän luonaan. Tietääkseni ainoa Tihvinän karjalaiskylissä työskennellyt suomalainen tutkija oli Juho Kujola, erillisten karjalaisaarekkeiden kieliperinteen suurta lentaja. Kujola työskenteli tuolla alueella kesällä 1911 melkein kaksi kuukautta ja toi tullessaan lähes 2 000 hyvin tarkasti merkittyä sanalippua sekä muutamia kielennäytteitä. Tekstit on painettu Eino

Leskisen toimittamassa Karjalan kielen näytteitä -julkaisun I osassa (1932), mutta pääosa aineksesta, sanasto, jäi kerääjän haltuun. Karjalan kielen sanakirjaan Kujolan tietoja on voitu käyttää, kun hän v. 1955 luovutti sanakirjan kokoelmiin kaikki entisissä Novgorodin ja Tverin lääneissä tekemänsä sanamuistiinpanot.

Huolimatta Kujolan muistiinpanoista eivät tiedot Tihvinän karjalasta ole olleet läheskään riittävät. Varsinkin on kaivattu autenttisia puhenäytteitä, siis äänitteistä litteroituja tekstejä. Rjagojev aloitti tihvinänkarjalan tallennuksen ja tutkimisen kesällä 1965, ja sen jälkeen hän on käynyt Tihvinän karjalaiskylissä, nykyisessä Boksitogorskin piirissä, kymmenkunta kertaa. Arvellaan, että tihvinänkarjalaisen kokonaismäärä olisi n. 2 000 henkeä — siis suunnilleen yhtä paljon kuin Kujolan aikaan —, mutta suurin osa heistä asuu nykyään kaupungeissa; kylissä on enää arviolta 550 henkeä.

Keräämänsä aineksen pohjalta Rjagojev kirjoitti kandidaatinväitöskirjansa, joka julkaistiin Leningradissa 1977 nimellä »Tihvinskij govor karel'skogo jazyka» (Karjalan kielen Tihvinän murre). Rjagojevin tutkimus on runsasaineistoinen, jäsenykseltään selkeä. Foneettis-fonologisen katsauksen jälkeen seuraa teoksen laajin osa, sanaluokittain etenevä taivutusoppi (s. 52—179), jonka arvoa lisäävät monet varmasti vaikean työn takana olleet taivutustaulukot. Sen jälkeiseen 20-sivuiseen johto-oppiin sisältyy myös lauseopillisia huomioita. Lopussa on aihepiireittäinen katsaus sanastoon sekä ilmeisen tyhjentävä selvitys tihvinänkarjalaisista paikan- ja henkilönnimistä. Kirjan lopussa on vielä 40 sivun verran tekstejä (venäjännöksineen), jotka Rjagojev on valinnut alueensa eri puolilla tallentamistään äänitteistä.

Vuonna 1980 Rjagojev sai julki lähes 300-sivuisen kokoelman tihvinänkarjalaisia tekstejä. Siihen hän on valinnut näytteitä vain yhden kielenoppaansa kerronnasta. Tätä mestarikertojaa, Paraskevja (Paro) Ivanovna Manitsevaa (synt. 1897),

Rjagojev on nauhoittanut 20 tuntia. Kaikkiaan Rjagojevin tihvinänkarjalainen nauhamäärä nousee noin sataan tuntiin, ja suuren osan hän on jo ehtinyt litteroida. Ainesta siis olisi vielä moneen tekstikokoelmaan. Nauhoihin tallennetun tiedon ala on avara: on puhetta karjalaisen tulosta Tihvinän maille ja »litvan» (ts. Puola-Liettuan sodan) ajoista — yhtä hämääriä muistikuvia kuin tverinkarjalaisilla —, edelleen maanviljelystä, metsästyksestä, kalastuksesta, paljon uskomuksia, tapoja, kalendaarista tietoa, uskonnollista ym. perinnettä. Parhaillaan Rjagojev valmistelee monografiaa aunukselaismurteista, lähinnä Tulemajärven, Säämäjärven, Vitelen ja Sroitšan Konnun murteiden pohjalta.

Mainitsen vielä, että Institut JaLI:n kielitieteen osaston pitkäaikaisen johtajan G. M. Kertin siirryttyä vastikään eläkkeelle on V. D. Rjagojev valittu hänen seuraajakseen.

Makarovin, Barantsevin ja Rjagojevin lisäksi työskentelee Institut JaLI:ssa muitakin tutkijoita karjalan kielen parissa. Jo pitkään on instituutissa työtä tehnyt VIENO FEDOTOVA (synt. 1934). Hän on pohjoiskarjalaista juurta, isä Kiestingin Röhöstä ja äiti Kiestingin Lohivaarasta. Instituutissa hän on joutunut tekemään moniakin töitä, joissa on tarvittu hänen useihin murteisiin ulottuvaa karjalan kielen tuntemustaan. Näistä muista töistä osittain johtuu, että hänen tieteellinen pääteoksensa »Fraseologizmy v karel'skom jazyke» (Fraseologiset ilmaukset karjalan kielessä) tuli painosta vasta vuonna 1985. Työ on kandidaatinväitöskirja, ja Fedotova puolusti sitä Tarton yliopistossa syksyllä 1977.

Tutkimuksensa alussa Fedotova selittää, millaiset kiinteät sanonnat hän katsoo fraaseiksi, ja luo sitten lyhyen katsauksen itämerensuomalaisten kielten fraseologia-ainekseen. Fedotovan tutkimuksen karjalainen fraasisto on vuosilta 1965—74, suurelta osalta tekijän itsensä kentällä keräämä, osaksi myös hänen kirjallisuudesta ja Petroskoin arkistosta

poimimansa. Ensimmäinen osa (s. 17–53) on fraasien semantiikan tarkastelua; sitä seuraa luku »karjalan fraseologisten ilmausten kieliopillinen rakenne» (s. 53–94), jossa käsitellään verbaalisia fraasirakenteita (mm. ns. verbaalisia koloratiivirakenteita) ja erilaisia nominirakenteita. Alaryhmien runsaus – niiden rajatkin ovat joskus tulkinnanvaraisia – hiukan hämmentää kokonaiskuvan saamista karjalan fraasistosta. Tutkimusaines edustaa varsinaiskarjalaa (Uhtuan seutu), eteläkarjalaa (Paatene), aunusta (Kolatselkä) ja eteläläydyä (Kuujärvi). Mutta tutkimuksen lopussa oleva kieliopillisin perustein ryhmitelty fraasisto (s. 97–127) on kauttaaltaan Vuokkiniemen murretta. Tämän 416 fraasia käsittävän kokoelman Fedotova sanoo poimineensa vuosina 1967–72 vapaasta puheesta, ei siis kysellen, mikä lisää huomattavasti tutkimuksen arvoa. Kaikki esimerkit – niiden transkriptio on karkea mutta tarkoitukseen riittävä – on käännetty tai selitetty venäjäksi. Täten on helppo myös huomata joidenkin fraasien venäläinen alkuperä; Vuokkiniemen fraasien joukossa on aivan ilmeisesti Suomestakin kulkeutuneita. Näitä vaikutussuhteita tekijä ei ole käsitellyt.

Tiedän, että Vieno Fedotova valmistee erityistä karjalan kielen fraasisanakirjaa, johon hänellä onkin paljon kentällä muistiin merkitsemäänsä sekä kirjallisuudesta ja arkistoista (mm. Karjalan kielen sanakirjan kokoelmista) poimimaansa ainesta. Tälle suurelle suunnitelmalle on syytä toivottaa navakkaa myötätuulta.

Kandidaatinväitöskirjan lisäksi on muistettava varsinkin Vieno Fedotovan osuus eräissä suurissa hankkeissa, joihin on tarvittu hänen karjalan kielen tuntemustaan. Niistä myöhemmin.

Tverinkarjalainen ALEKSANDRA VASILJEVNA PUNŽINA (synt. 1934), instituutin työntekijä vuodesta 1966, puolusti v. 1977 Tarton yliopistossa äidinkieliensä nimitystavutusta käsittelevää kandidaatinväitöskirjaansa, jota valitettavasti ei ole painettu. Sen aines on tekijän itsensä kerää-

mä kolmesta murteesta: Vesjegonskin, Tolmatšun ja Djoržan. Samoista murteista on aines myös hänen tverinkarjalan sanakirjaansa, jonka käsikirjoituksen hän ehti saada valmiiksi t-alkuisiin sanoihin saakka, ennen kuin joutui v. 1984 kielen, kirjallisuuden ja historian laitoksen tiedelliseksi sihteeriksi. Tverinkarjalan sanakirjan hanke on ollut esillä monesti ennenkin, aina Th. Schvindtistä lähtien (1882). Kun nyt Punžina on edennyt työsään näin pitkälle, olisi toivottavaa, että hän saisi viedä sen myös päätökseen.

Vuodesta 1976 alkaen on Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutissa työskennellyt LJUDMILA FJODOROVNA MARKIANOVA (synt. 1941), kotoisin Kotkatjärven lähellä sijaitsevasta pienestä Saarikosken kylästä (joka nykyään on autiona). Valmistuttuaan Petroskoin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden osastosta hän toimi opettajana ennen kuin siirtyi instituutin töihin, aluksi mm. avustamaan Makarovin suuren sanakirjan painokuntoon saattamisessa. Hänen kandidaatinväitöskirjansa »Glagol'noje slovoobrazovanije v karel'skom jazyke» (Verbien johto karjalan kielessä) painettiin v. 1985. Tutkimus perustuu tekijän äidinkielestään livvistä vuosina 1975–79 tekemiin muistiinpanoihin, mutta siellä täällä on vertailuja varsinaiskarjalaan ja lyydiin. Erityisesti seurataan suffiksien liittymistä erityyppisiin vartaloihin. Jäsenitys on hiukan vaikeahahmotteinen, mutta hyvä avain tutkimukseen on sen lopussa oleva käsiteltyjen verbien luettelo (yli 1 500 verbiä). Siinä on viittaukset niihin kohtiin, joissa kyseistä verbiä t. johdostyyppiä selitetään. Tälle hyvin hyödylliselle teokselle Markianova valmisteleekin jatko-osaa nominien johtamisesta.

Paikannimiin on erikoistunut Kielen, kirjallisuuden ja historian instituutissa työskentelevä NINA MAMONTOVA, jonka juuret vievät lyydiläiseen Viitanan kylään. Yhdessä G. M. Kertin kanssa hän on kirjoittanut pienen kirjan »Zagadki karel'skoi toponimiki» (Karjalan paikannimien arvoituksia; Petrozavodsk 1976,

2., korjattu ja täydennetty painos 1982). Kirjassa kerrotaan jokamiehen luettavalla tavalla mm. sellaisista tunnetuista Karjalan nimistä kuin Aunus – Olonets, Kivatsu, Kontupohja, Laatokka, Sorokka, Valamo, Ääninen – Onega.

Instituutin töistä, jotka lähiaikoina ilmestyvät painosta, on edellä mainittu G. N. Makarovin suuri sanakirja. Lisäksi on tulossa J. S. JELISEJEVIN ja G. M. KERTIN johdolla pitkään valmisteltu karjalan, vepsän ja kuolansaamen vertaileva sanakirja. Kertin jälkeen työtä on tehnyt NINA ZAITSEVA, keskivepsäläisestä Voilahden kylästä kotoisin oleva tarmokas tutkija. Sanakirjan tiedot on kerätty 35 eri kohteesta, joista 14 edustaa varsinaiskarjalaa, 6 livviä, 4 lyydiä, 6 vepsää ja 5 saamea. – Kuulemma aivan valmis on instituutin osuus siinä yhteishankkeessa, joka on sovittu sen ja Joensuun yliopiston välillä karjalaisten murretekstien julkaisemiseksi. Petroskoissa työ on tehty V. D. Rjagojevin johdolla, ja litterointiin ovat lisäksi osallistuneet muutkin instituutin karjalan kielen tutkijat. Hartaasti he odottavat, että joensuulaisten osuus – laatokankarjalaiset tekstit – pian valmistuisi ja laajan kielennäytekokoelman painatus pääsisi alkamaan.

3.

Karjalan kielen kannalta on erityisen merkittävä Seesjärven seudun karjalaista kansankulttuuria käsittelevä kaksiosainen monografia. Sen ensimmäinen osa »Duhovnaja kultura segozerskih karel kontsa XIX – natsala XX v.» (Seesjärven karjalaisten henkinen kulttuuri 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa; Leningrad 1980) jakautuu kolmeen lukuun. UNELMA KONKKA on kirjoittanut katsaukset perheriitteihin (lapsen syntymä, kasvatus, lemmennosto, häät ja hautajaiset) sekä kansanrunouteen (sadut, eepit ja lyyriset runot, kuolinitkut, sananlaskut ja arvoitukset) ja ALEKSI KONKKA selvityksen kylänjuhlista, praasniekoista. Toinen osa on »Material'naja kultura i dekorativno-prikladnoje iskusstvo seg-

ozerskih karel» (Seesjärven karjalaisten aineellinen kulttuuri ja koriste- ja käsityötaide; Leningrad 1981). Sen kuudesta luvusta lyydiläissyntyinen ROZA NIKOLSKAJA on kirjoittanut neljä: kotitalous ja elinkeinot (erityisen tärkeänä kalastus), erilaiset rakennukset (asuinpuoli, karjasuoja, sauna, riihi, aitta, mylly; kaikki inventaareineen), ruokakulttuuri ja kulkuneuvot. Inkerinsuomalainen ANNI KOSMENKO (o.s. Hokkanen) on kirjoittanut kaksi lukua: vaatetus ja kansanomaiset käsityöt.

Jäsentelyltään tämä lähes 500-sivuinen kokoomateos on tavanomaisesta poikkeava, hyvin onnistunut, mielestäni muillekin vanhan kansanelämän kuvauksille aivan esikuvaksi kelpaava. Katsaukset ovat tiiviisti rakennettuja ja niistä näkyy kirjoittajien kentällä sama asiantuntemus. Toisinaan deskriptio on sijoitettu laajempaan karjalaiseen perinnemiljööhön. Jokaisen artikkelin jälkeen seuraa sitä dokumentoiva, äänitteistä litteroitu runsas tekstiosa. Tekstit ovat alalta, joka ulottuu pohjoisessa Rukajärven, lännessä Repolan ja Porajärven rajoille, idässä kielirajalle ja etelässä lähelle pohjoisimpia lyydiläiskylä. Näytteet edustavat siis eteläkarjalaa ja juuri sitä osaa eteläkarjalasta, josta kirjallisuudessa on sängen vähän tietoa. Murre-erot »Seesjärven ryhmän» sisällä ovat melko suuret, minkä huomaa vaikkapa sibilanttien edustusta tarkkaillessa.

Kielen ja muunkin perinteen kannalta Seesjärven seutu on mitä kiintoisinkin. Asutus on vanhaa, kuten monografian jälkimmäisen osan johdantoluvussa selvitetään. Varhaisimmat tiedot sisältyvät vuodelta 1597 olevaan Lapin pogostojen maakirjaan. Tutkimusalueella olleissa Paatenen, Sellin ja Semsjärven pogostoissa oli tuolloin yhteensä 481 taloa. Suurin oli Selki, jonka 11 »volostissa» oli 201 taloa.

Millainen oli Seesjärven seudun murre 1500-luvulla, siitä ei ole tietoa, mutta seudun nykymurteessa on piirteitä, jotka viittaavat siihen, että lyydiläiskiila on ulottunut nykyistä pohjoisemmas.

Kokoomateoksen tiedonantajat, lähes sata, ovat olleet enimmäkseen naisia. Se onkin ominaista sodanjälkeiselle karjalaisperinteen tallennukselle: kylissä on vanhempaa miesväkeä hyvin vähän, sota kun vei runsaasti asekuntoisia miehiä eivätkä kaikki rintamalta palanneet tulleet kotikyläänsä vaan asettuivat lähitienoon kaupunkeihin. 1930-luvulla tuolla alueella oli vielä hyviä miespuolisia sadunkertojia, 1970-luvulla ei enää ainuttakaan. Ennen sotaa nämä kylät olivat kutakuinkin puhtaita karjalaiskyläitä — vain opettajat enimmäkseen venäläisiä tai suomalaisia —, mutta sodan jälkeen kyliin on tullut paljon muiden kansallisuuksien edustajia, ennen muuta venäläisiä.

Kaikista valtavista muutoksista huolimatta ovat tutkijat löytäneet tiedonantajia, joiden muistissa on säilynyt hämmästyttävän paljon tietoa vanhoista elämäntavoista ja kulttuurista ja joiden kieli on säilynyt vanhalla kannalla. Hyvien kertojien tekstejä on laajan alueen eri puolilta, murteista joista ennen tätä on näytteitä julkaistu hyvin vähän tai ei lainkaan, kuten esim. Prokkoilasta (mm. Fedosja Nikolajevna Fedotovan erinomainen hääkuvaus itkuineen), Sellin kyläryhmän Präkkilästä (Maria Ivanovna Stafejevan satuja ja kuolinitkuja), edelleen mm. Mäntyselästä ja tutkimusalueen eteläläidalta sodassa tuhoutuneesta Keltavaaran kylästä.

Tämän teoksen murretekstien litterointi — karkealle mutta tarkoituksenmukaiselle transkriptiolle — ei ole ollut helppo tehtävä, sillä murre-eroja on jopa vain kylästä toiseen siirryttäessä, vieläpä samankin kyläkunnan sisällä, kuten Sellissä. Joitakin pikku rikkeitä olen ollut huomaavinani lähinnä sibilanttien edustuksen merkinnässä. Litteroijille ja murretekstien tarkistajalle Vieno Fedotovalle on siis annettava tunnustus.

4.

Petroskoin folkloristien keskeisiä tutkimuskohteita ovat viime aikoina olleet

karjalaiset itkuvirret. Yhteistoimin karjalan kielen tutkijain kanssa he ovat äänittäneet itkuvirsiä — kuolemaan, häihin, sotaväkeen lähtöön liittyviä — kautta Karjalan ja perehtyneet tähän kieleltään merkilliseen rituaalirunouteen niin hyvin, että ovat pystyneet äänitteitä litteroimaan. Itkuja on saatu arkiston kätköistä julki ilahduttavasti. Niitä sisältyy jo mm. Makarovin ja Rjagojevin valmistamiin tekstivalikoimiin. Suurenmoinen itkukoelma on tieteellisen tarkasti toimitettu »Karel'skije pritšitanija» (Karjalaiset itkuvirret; Petroskoi 1976), jonka ovat valmistaneet SANTRA STEPANOVA ja musiikintutkija TERTTU KOSKI. Jälkimmäinen on analysoinut itkujen sävelmistöä ja nuotinnut näytteeksi osia 44 itkuvirrestä. Itkuvirsistä muutamat on kirjoitettu sane-lun mukaan, mutta enimmäkseen on litteroitu nauhoista. Teos sisältää kaikkiaan 233 itkuvirttä venäjännöksineen. Näytteet kattavat melko tasaisesti koko karjalankielisen alueen pohjoisesta Louhen piiristä (Kiestingin seudulta) livviläisiin eteläkyliin saakka. Lisäksi on 15 itkuvirttä keskilydiläisestä Pyhäjärven kylästä, kaikki loistavan itkujen taitajan Anna Vasiljevna Tšesnokovan esittämiä; hänen itkunsa on äänittänyt ja litteroinut V. D. Rjagojev, joka on huolehtinut myös aunuksenmurteisten itkujen kieliasusta. Tverinkarjalaisia itkuja ei tähän laajaan kokoelmaan ole otettu.

Kun suomalais-neuvostoliittolaisessa seminaarissa Joensuussa heinä-elokuun vaihteessa 1967 keskusteltiin mm. ajan-kohtaisista tutkimustehtävistä, Unelma Konkka esitti, että olisi saatava aikaan itkukielen sanakirja. Hän perusteli ehdotustaan sillä, että itkuvirsien tutkijan on ymmärrettävä itkukielen sanat ja usein hyvin mutkikkaat ilmaukset. Unelma Konkkan toivomuksen on täyttänyt hänen tutkijatoverinsa Santra Stepanova v. 1985 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Metaforitšeski mir karel'skih pritšitanii» (Karjalaisen itkuvirsien metaforinen maailma). Se on itkuvirsien merkilliseen maailmaan syvällisesti perehtyneen tutkijan työtä.

Siinä analysoidaan — aina runsain esi-merkein — itkukielen tuntomerkkejä: alkusointua, kertoa, suosikkijohdoksia (deminutiivien ja frekventatiiviverbien runsasta käyttöä) ja kuvakieltä. Tutkimuksen lopussa (s. 168–212) on lueteltu karjalaisissa itkuvirsissä sukulaisista käytetyt metaforat. Kun ne kunkin sukulaisnimen kohdalla on ryhmitelty kolmia — pohjois-, keski- ja eteläkarjalaisiin —, voi lukija havainnollisesti todeta esim. ne yllättävän suuret erot, joita on livviläisten ja vienalaisten itkujen metaforakielessä.

Santra Stepanovan verraton asiantuntemus pohjautuu hänen lapsuutensa ympäristöön. Erämaisessa Sompajärven kylässä hän kuuli paljon perinnettä, mm. runoa jo äidiltään samoin isoäidiltään, joka oli etevä itkijä. Valmistuttuaan v. 1957 Petroskoin yliopiston suomalais-ugrilaisesta oppituolista ja toimittuaan sen jälkeen opettajana Stepanova tuli vuonna 1962 Institut JaLI:n työntekijäksi. Hän on uutterasti liikkunut karjalaisen perinteen koko kentällä pohjoisesta eteläkylään ja omien töidensä ohessa ohjannut myös Petroskoin yliopiston opiskelijoiden kansanrunousaiheisia diplomitöitä ja auttanut muita tutkijoita. — Mainitsen vielä, että vuonna 1973 ilmestyi Stepanovan toimittama kaunis valikoima livvin murteella muistiinpantuja hölmöläisjuttuja Kintahan kyläläisistä.

Vuonna 1985 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Ikuinen ikävä» (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 428) Unelma Konkka sitoo itkut kuolin- ja häätapoihin. Vaikka teos on keskitetysti riittitutkimus, se avaa näköaloja myös itkujen tyylin ja kielen maailmaan. Monet metaforat saavat siinä luontevan selityksen ja vankan asiataustan.

Kielentutkimukselle tarpeellista asiataustaa on eräissä muissakin Petroskoin tutkijain teoksissa. Niitä on ensinnä JOUTKO SUURHASKON erittäin runsaaseen ainekseen perustuvat »Karel'skaja svadebnaja obrjadnost'» (Karjalaiset häätävät; Leningrad 1977) ja »Semeinyje obrjady i

verovanija karel» (Karjalaisten perhelämän tapoja ja uskomuksia; Leningrad 1985). Kummassakin tutkimuksessa seurataan niitä eroja, joita häihin, lapsen syntymään ja hautajaisiin liittyvissä menoissa ja erilaisissa uskomuksissa on Karjalan eri tahoilla; vertailu on eräin kohdin ulotettu myös karjalaisalueen ulkopuolelle, etenkin venäläiseen perinteeseen.

Karjalaisia arvoituksia valaisee monipuolisesti inkerinsuomalaista syntyä oleva NINA LAVONEN (synt. 1937) kandidaattinväitöskirjassaan »Karel'skaja narodnaja zagadka» (Karjalan kansanomaisen arvoitus; Leningrad 1977). Alkuluvussa käsitellään kysymyksiä arvoitusten funktiosta, milloin arvuuteltiin, miten tietämättömyydestä rangaistiin ja kuinka arvoitusten esittäminen on vähitellen väistynyt. Toisessa luvussa tarkastellaan arvoitusten aihepiirejä ja tendenssejä. Viimeisessä luvussa tulevat puheeksi arvoitusten rakenne- ja tyylipiirteet. Vuonna 1982 tuli painosta Nina Lavosen myös suurta yleisöä varten laatima karjalaisten arvoitusten kokoelma »Karel'skije narodnoje zagadki». Se sisältää murteenmukaisessa asussa, venäläinen käännös ohessa, kaikkiaan 1 601 arvoitusta, jotka on ryhmitetty arvoitusten vastausten aihepiirien mukaan.

Nina Lavonenkin on tottunut, moniaalla liikkunut kenttätöntekijä. Ensimmäisen matkansa hän teki bylinoiden tutkijan Aleksandra Pavlovna Razumovan kanssa Vienanmeren venäläiskylään, toisen Santra Stepanovan kumppanina Mäntyselän seudulle, jne. Viime vuosina hän on siirtynyt tallentamaan ja tutki-imaan pohjoisimpien karjalaiskyläiden perinnettä, etenkin satuja, taikoja ja runoja, myös itkuvirsiiä. Hänen keruutuloksensa ovat yllättävästi osoittaneet, että melko runottomina pidetyissä pohjoiskylissä vielä voi tavata ihmisiä — naisia —, joiden muistissa on suullisena perintönä säilynyt esim. hääruneja, loitsuja, vieläpä eeppejä runojakin kuten Kilpalaulanta, Kanteleen synty, Vesitiellä viipynyt neito, Meren kosijat.

5.

Karjalan kielen asema Neuvosto-Karjalassa ei ole helppo. Sitä puhuvien luku on pieni ja jatkuvasti pienenemään päin. Vuonna 1979 toimitetun väestönlaskennan mukaan Neuvosto-Karjalassa oli kansallisuudeltaan karjalaisia noin 81 300 henkeä; heistä 61,8 % katsoi karjalan äidinkielekseen. Viime aikoina on karjalan kielen – kuten äidinkielen yleisestikin – arvostus Neuvosto-Karjalassa hyväenteisesti noussut. Yksi syy on varmaan karjalaisten kirjailijoiden läheinen ja aktiivi suhde karjalaisuuteen, myös karjalan kieleen. Vahvoin perustein on äidinkielen merkitystä tähdentänyt mm. Karjalan kirjailijaliiton puheenjohtaja Jaakko Rugojev lausunnoissaan ja kirjoituksissaan.

Karjalaisten proosakirjailijoiden aiheet ovat yleensä kotoiselta maaperältä, ja jo Nikolai Jaakkolan klassisesta Pirttijärvisarjasta lähtien ne ovat suosineet karjalankielisiä repliikkejä. Niitä on mm. ANTTI TIMOSEN romaanissa »Me karjalaiset» (1971) ja ORTJO STEPANOVIN romaaneissa »Kotikunnan tarina» (1969), »Lesket» (1983) ja »Prokon Maksima» (1986). Paljon karjalaista perinnettä, myös kieliperinnettä, sisältyy esim. ELINA TIMOSEN kirjaan »Ei mahti maahan joua» (1979; uudistettu laitos 1984), jossa hän lämpimän äänenpainoin kertoo haastattelemistaan vienäläisistä kertojista ja laulajista. Perinnettä on myös vuokkiniemeläisen PEKKA PERTUN mainiossa kotiseutukirjassaan »Väinämöisen venehen jälki» (1978). Pekka Perttu on taitava äidinkieliensä käyttäjä; se näkyy hyvin hänen murrekertoimuksistaan, joita v. 1980 ilmestyi valikoima »Vesiperän pakinoita».

Edellä mainitut kirjailijat viljelevät pohjoisessa puhuttavia karjalan murteita; muut murteet luontuvatkin vaikeammin kaunokirjallisuuden kieleen. Harvoista nimistä mainitsen kaksi: Vieljärven synnynäisen PAAVO LUKININ (synt. 1922) ja Sammatuksen Rannanhierusta kotoisin olevan VLADIMIR BRENDOJEVIN (synt.

1931). Lukin on kirjoittanut kotimurteellaan etupäässä kertomuksia. Brendojev on G. N. Makarovin ja V. D. Rjagojevin opastamana ruvennut runolle. Hän on kääntänytkin venäläisiä runoja Sammatuksen murteelle. Brendojevin runoja ja käännöksiä on julkaistu kolme kokoelmaa: »Anusrandaine» (1980), »Hiilauhuoli» (1983) ja »Kadajikko» (1986).

6.

Virosta käsin on tehty tutkimusmatkoja Neuvosto-Karjalan ulkopuolella oleviin karjalaisaarekkeisiin. Osanottajat ovat enimmäkseen olleet Tarton yliopiston suomalais-ugrilaisen oppituolin opiskelijoita, johtajana useimmiten dosentti Paula Palmeos. Matkoilla on pantu muistiin kirjoittaen ja äänittäen kieliainesta ja sen ohessa folklorea sekä kansatieteellistäkin tietoa. Kertyneen materiaalin pohjalta on tehty lukuisia diplomitöitä ja muita harjoitustöitä. Ne ovat tutkijain käytettävissä oppituolin kokoelmissa; valitettavan harvoja niistä on julkaistu.

Tarton fennougristien ensimmäinen matka karjalaisperiferioihin tapahtui v. 1951 Valdain seudulle, kun oli saatu selville, että siellä vielä oli kolmattasataa karjalan taitoista. Tätä matkaa, samoin kuin seuraavaa, johti suomalais-ugrilaisen oppituolin esimies Paul Ariste, mutta myöhemmät matkat Valdain kyliin vuosina 1953–60 tehtiin jo Paula Palmeosin johdolla. Näiden tutkimusmatkojen ja Juho Kujolan vuodelta 1911 olevien sanamuistiinpanojen ansiosta Valdain karjalaismurre tunnetaan sangen tarkasti ja monipuolisesti. Oivallinen kuvaus tästä nyt jo melkein sammuneesta karjalan murteesta on PAULA PALMEOSIN monografia »Karjala Valdai murrak» (Tartu 1962).

Kymmenkunta kertaa vuodesta 1964 lähtien on Paula Palmeos oppilaineen käynyt tutkimassa Djoržan karjalaa, kaikkein etäisimmässä karjalaisaarekkeessa. Djorža on etelästä Volgaan laskeva pieni joki, muutaman peninkulman

päässä Rževin kaupungista kaakkoon. Kun Juho Kujola ensimmäisellä Tverin-matkallaan v. 1912 kävi Djoržan rannoilla – tuloksena tuhatkunta tarkasti merkittyä sanatietoa – , siellä oli 9 karjalaista kylää ja niissä lähes 2 000 asukasta; karjalaa puhuivat lapsetkin. Toisessa maailmansodassa kylät tuhoutuivat. Kun sodan jälkeen paikalle ruvettiin rakentamaan, niin karjalaisia palaili entiselle kotoseudulle, mutta sinne asettui myös muuta väkeä. Karjalaisuus ei enää elpynyt. Karjalaa osaavien määrä on vähentymistään vähentynyt eikä se yllä enää saakaan henkeen. Karjalaiskylät kuuluivat ennen Zubtsovin kihlakuntaan, minä vuoksi Kujola käytti tästä ryhmästä nimitystä Zubtsovin karjalaiset. Myöhempi (Makarovin käyttämä) nimitys on Pogorelojen karjalaiset, läheisen aseman ja kylän sekä piirin nimen mukaan. Parikymmentä vuotta sitten Paula Palmeos alkoi puhua Djoržan karjalaisista ja Djoržan murteesta. Tämä nimitys onkin tullut yleiseen käyttöön.

Koko olemassaolonsa ajan – kolmesataa vuotta – Djoržan karjalaiset ovat olleet erillään muista karjalaisryhmistä. Lähimpiinkään tverinkarjalaisiin kyliin, joihin on toistasataa kilometriä, ei tietävästi ole ollut kosketuksia. Parina vuonna 1930-luvulla oli Djoržan kouluissa kehitetty tverinkarjalaan pohjautuvaa karjalan kirjakieltäkin, jolla oli julkaistu (latinalaisin kirjaimin kirjoitettuja) oppikirjoja. Opettajiksi oli saatu karjalaisia, mutta kokeilu ei onnistunut, kun opettajat eivät osanneet muusta karjalasta melkoisesti eriytynyttä Djoržan murretta.

Monissa artikkeleissa ja aina runsain esimerkein on Paula Palmeos käsitellyt Djoržan murretta, sen äänne- ja muotooppia ja ohimennen syntaksiakin. Hän on kirjoittanut mm. murteen myöhäsyntyisistä sijamuodoista (»Hilistekkinud käänded karjala Djorža murrakus»; SUSA 72 s. 276–284, 1973) ja deverbaliinomineista (»Deverbaalsed noomenisufiksud karjala keele Djorža murrakus») Fenno-ugristica 3 s. 64–85, 1976; sama

saksaksi Alo Raunin juhla-kirjassa Indiana University Uralic and Altaic Series 131, s. 255–274, Bloomington 1977).

Paula Palmeosin oppilaista mm. Jaan Öispuu on käsitellyt Djoržan murretta, esim. artikkelissaan »Zur Synkope und Apokope im Verbparadigma der Djorža-Mundart des Karelischen» (SFU 1985 s. 177–181). Siinä hän osoittaa, miten labiili on Djoržan murteen luonteenomaisin piirre, sisä- ja loppuvokaalin kato, ja miten sitä selvitetessä on otettava huomioon myös paikalliset venäläismurteet, joissa tavattavasta vokaalien loppuheitosta hän huomauttaa (esim. *ulits* 'katu', *utr* 'aamu', *tri komnat* 'kolme huonetta').

Olisi karjalan tutkimukselle hyvin hyödyllistä, jos virolaiset Djoržan murteen tuntijat valmistaisivat kokonaiskuvauksen tästä kielimuodosta, samalla ottaen huomioon Juho Kujolan siitä yli 70 vuotta sitten keräämän materiaalin.

Myös muissa karjalaisaarekkeissa on Tarton yliopiston tutkimusryhmiä käynyt, niissäkin aluksi Paula Palmeosin johdolla: vuodesta 1976 Tihvinän kylissä V. D. Rjagojevin jalanjäljillä ja jo vuodesta 1961 alkaen Kalininin alueen pohjoisosassa, Vesjegonskin seudulla. Tarton yliopiston kokoelmissa, erittäinkin suomalais-ugrilaisessa oppituolissa, on näiltäkin retkiltä runsaasti tuloksia: tutkielmia ja aineskokoelmia.

Ainakin kaksi Paula Palmeosin kasvatia on erikoistunut karjalan kieleen ja juuri kielisaarekkeiden murteisiin, nimittäin Jaan Öispuu (synt. 1955) ja Tiit Kukk (synt. 1959). Nykyään Tallinnassa Kielen ja kirjallisuuden instituutissa työskentelevä Öispuu on tutkinut erityisesti verbintaivutusta. Vuonna 1985 valmistui hänen kandidaatinväitöskirjansa »Lõunakarjala perifeersete murrakute verbimuutmissüsteem»; tutkimusta ei ole painettu, mutta siitä on 16-sivuinen venäjänkielinen tiivistelmämoniste. Eteläkarjalan »perifeerisillä murteilla» siinä tarkoitetaan Tihvinän, Valdain, Djoržan, Vesjegonskin ja Tolmatsun murteita. Eräissä artikkeleissa Öispuu on käsitellyt

myös näiden periferiamurteiden keskinäisiä suhteita. Tiit Kukk on julkaissut mm. kaksi hyvin transkriboitua näyte-erää Vesjegonskin tienoon karjalasta (Fennougristica-sarjan osissa 11 s. 118–131 ja 13 s. 146–158). Vastavalmistuneessa kandidaatintyössään hän käsittelee näiden murteiden adverbeja ja postpositioita.

Puhuttaessa Vesjegonskin seudun kielen ja muun henkisen perinteen tutkimisesta on paikallaan mainita myös KONSANTIN VASILJEVIŠ MANŽIN (1903–78), joka toimi 26 vuotta opettajana Moisovan karjalaiskylässä (venäjäksi Mosejevskaja). Tämä mainiomuistinen, innokas kotiseuduntutkija oli jo opettajana ollessaan mutta vielä tehokkaammin eläkeläisenä pannut paperille äidinkiелensä sanoja, kuulemiaan satuja ja tarinoita sekä kirjoittanut tarkkoja kuvauksia kotiseutunsa tavoista, esimerkiksi vanhoista häistä; hääkuvaus »Karjalaste vanadest pulmakommetest» on Paula Palmeosin painoon huolehtimana ilmestynyt v. 1970 Viron kansatieteellisen museon julkaisemassa kokoomateoksessa »Läänemeresoomlaste rahvakultuurist». Muistiinpanojaan Manžin lähetti arkistoihin, eniten Tallinnaan Kielen ja kirjallisuuden insti-

tuuttiin (vuosina 1964–78), jonkin verran myös Petroskoihin Kielen, kirjallisuuden ja historian instituuttiin ja Moskovaan Neuvostoliiton tiedeakatemia kielitieteen laitokseen. Useita vuosia hän valmisteli kotimurteensa sanakirjaa. Tuo 9 000 Vesjegonskin murteen sanaa käsitävä, »Mandžoin Kostjan» keräämä ja huolellisesti kirjoittama kokoelma on Tallinnan instituutissa tutkijain käytettävissä.

★

Kootessani tietoja edellä olevaa katsausta varten ilahduin siitä, että niin Karjalassa kuin Virossa on nuoria tutkijoita karjalan kielen parissa. Heidän käytettävissään — kirjallisuudessa ja arkistoissa — on runsaasti ainesta, eikä kenttä ole tavoittamattomissa. Moni heistä on käynyt ja työskennellytkin tutkimuksensa hyväksi myös Suomen arkistoissa, etenkin Karjalan kielen sanakirjan kokoelmissa ja Suomen kielen nauhoitearkistossa, joissa karjalan murteiden ainesta on eniten. Näihin arkistoihin he ovat aina tervetulleita.

PERTTI VIRTARANTA